

Kitap Tanıtımı/ Book Review

İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı

Hasan Mir ABİDİNİ, Ankara: Nüsha Yayınları, 2002, ss. 620, Farsça'dan Çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. ISBN: Cilt I. 975-92901-2-X - Cilt II. 975-92901-3-8

Değerlendiren: Mehmet Akif Koç*

İran kültür ve sanat hayatına genel okur kitlesinin ilgisinin yıldan yıla arttığı Türkiye’de, Farsça’dan yapılan çevirilerin çoğalmasının da etkisiyle, son yıllarda bilhassa edebi eserler önemli bir okuyucu çevresine ulaşmaktadır. Bununla birlikte, nitelikli eserlerin tespit edilip belli bir program dâhilinde çevrilmesi başta olmak üzere, çeşitli sorunların mevcut olduğu göze çarpmaktadır. Bu çerçevede, önemli bir sorun da, geniş bir çerçeveye sahip olan İran edebiyatının değerlendirilmesinde yol gösterici mahiyette referans kaynakların yeterince bulunmamasıdır.

İran’ın önemli edebiyat tarihçilerinden Hasan Mir Abidini’nin, ilk kez 1987’de üç cilt olarak yayımlanan ve zaman içerisinde değişiklik ve düzeltmelerle birlikte birkaç baskı daha yapan, 1400 sayfanın üzerindeki kapsamlı çalışması, yukarıda değinilen referans kaynak eksikliğini hakıyla doldurabilecek bir eser olarak dikkat çekmektedir. Kitap, iki cilt halinde Türkçe’ye çevrilmiş, 1978 sonrasındaki edebi akımlar ve yazarlara ilişkin bölüm ise çevrilmemiştir. Dolayısıyla Mir Abidini’nin bu devasa çalışmasının 1890’lardan 1979 Devrimi’ne kadar olan kısmı Türkçe okuyucusuna ulaşmış durumdadır.

* Doktora Adayı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), Ortadoğu Çalışmaları, akifkoc@hotmail.com, ORCID: /0000-0001-5179-6027.

Kitap tarihsel olarak, Kacar Hanedanı'nın son dönemini yaşadığı ve İran toplumunun büyük çalkantılara sahne olduğu 1890'lardan başlayarak, Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Kacar Hanedanı'nın devrilip Rıza Han'ın Şahlık tahtına oturması, II. Dünya Savaşı, 1953'te Musaddık'ın devrilmesi gibi kritik dönemlerden geçerek, 1960'ların başlarında Muhammed Rıza Pehlevi'nin tahtını güçlendirdiği ve Ak Devrim'i başlattığı döneme kadar olan uzun periyodu ele almaktadır. Yazar, edebiyat tarihine ilişkin kendi tarihsel sınıflandırmasını, büyük oranda siyasi ve toplumsal değişim ve dönüşümler çerçevesinde şu şekilde yapmaktadır: i) 1890'lar – 1941, ii) 1941–1953, iii) 1953–1961, iv) 1961–1978, v)1978-...

Mir Abidini, 1941'e kadar olan çalkantılı dönemi kimlik ve güvenlik arayışları ekseninde tanımlamakta, bilhassa Batı kaynaklı siyasi ve kültürel akımların etkisiyle yaşanan dönüşümleri ifade etmek için yeni edebi biçimlere ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Mirza Fethali Ahundzade, Abdurrahim Talibof ve Zeynelabidin Meragai gibi göçmen aydın ve taccirler yazdıkları roman (novella) ve piyeslerle aydınlar arasında bu türleri tanıtmışlardır. Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ve aydınların etkilerinin yanısıra, bireyin toplumdan ayrı bir kimliğe kavuşması da eski biçimlerin altüst olmasında etkili olmuştur. Mukayese amaçlı seyahatname tarzı nesirlerin de sıkça görüldüğü bu dönemde, Rus gerçekçiliğinden etkilenen Ahundzade, İran'ın ilk öykü yazarı olarak ifade edilir. Ancak sözkonusu yazarlar, “kanuna dayalı yönetim, ancak eski düzenin araçlarıyla kurulabilir” anafikrine sarılarak, dönüşümün boyutlarını kavramaktan uzak kalmışlardır.

1920'lerde ilk kez ortaya çıkan toplumsal roman türünün ilk yazarları, Avrupa etkisiyle, fahişeleri, siyasi ve idari yozlaşmayı, meşrutiyet sonrasındaki toplumsal güvensizlikleri yoğun olarak işlediler. Müşfik Kazımî'nin *Tehran-ı Mehuf* (Korkunç Tahran) romanı ve Muhammed Hicazi'nin *Ziba'sı* bu alandaki öncü ve yenilikçi modeller olarak kabul edilmektedir. Meşrutiyet edebiyatı anlatımcı gerçekçiliğiyle ön plana çıkarken, tarihi roman geçmişe olan eğilim ve özlemi belirgin hale getirdi; buna karşılık toplumsal roman umutsuz romantizmi ve natüralizmiyle tanındı. Rıza Şah hükümetinin ikinci döneminde bunalımın artmasının da bu umutsuz atmosferde rolü büyük oldu. Nitekim, hem Kacar hem Pehlevi döneminde ülkede hâkim olan baskı ve sansür ortamı, bu tür eleştirel eserlerin ancak Bombay, Berlin veya İstanbul'da yayınlanabilmesine yol açtı. Keza, bu

dönemde bilhassa Avrupa ve Amerika edebiyatından yapılan çevirilerin, gerek biçimsel gelişim gerekse içerik bağlamında modern İran edebiyatına büyük katkısı oldu.

Modern İran edebiyatının belki de en başarılı türü olan öykü alanında ise ilk eserler, toplumsal romana paralel olarak 1920'lerin başında yayınlandı, bu yönüyle Kacarların yıkıldığı 1921 tarihi kritik bir dönemeç olarak belirmektedir. Cemalzade ve Bozorg Alevi bu alanda öncü isimler olsa da, kendisinden sonraki tüm eserleri bir şekilde etkilemeyi başarabilmiş olan esas belirleyici adım Sadık Hidayet'in 1936'da *Kör Baykuş*'u yayınlaması oldu. Mir Abidini, belirgin bir Marksist okumayla, Meşrutiyetin kazanımlarının bir diktatör tarafından halkın elinden çalınması sonucu oluşan kültürel çölde, dönemin heyecanlı aşk ve tarih öykülerinin kitleleri uyuşturma vazifesi gördüğünü; Hidayet'in eserlerinin ise bu çölleşmeye devrimci bir meydan okuma olduğunu vurgular. Bu açıdan Hidayet, sosyo-politik raporlama (meşrutiyet edebiyatı), eski aşk ve savaş rivayetlerini cilalama (tarihi roman) ve gösterişli reformist öğütler verme (toplumsal roman) aşamalarını geçip, çağdaş insanın 'gönül şiirine' yönelir. Hidayet (ve Alevi) öte yandan, meşrutiyetin başarısızlığa uğradığı, adalet ve özgürlüğün gerçekleşmediği, modernizmin gelenek karşısında yenildiği yıllardaki İranlı bireyin içinde bulunduğu durumu ve aydınların dışlanmışlık ve toplumsal gerçekleri sorgulayarak kendi içine dönüşlerini gözler önüne sermektedir.

Yazarın, idealizm ve propaganda dönemi olarak nitelendirdiği 1941–1953 dönemi ise çatışma ve hareketlilik yılları olup; II. Dünya Savaşı şartlarında Almanya yanlısı olduğu gerekçesiyle tahttan indirilen Rıza Şah sonrası ülkenin nispi rahatlatma dönemidir (sadece 1941–47 arasında yaklaşık 500 değişik gazete ve dergi çıkar). Bu köklü değişim döneminde edebiyat da çeşitlilik göstererek biçimlenir ve çok yönlü / karmaşık bir nitelik kazanır. Sovyet etkisi altında kurulan Tudeh Partisi yanlısı aydınlar, İran edebiyatına gerçekçiliği yerleştirmeye çalışırken, bir yandan da İtimadzade (Bih Azin), Celal Al-i Ahmed, Sadık Çubek ve İbrahim Gülistan gibi İran nesrinin çok büyük isimleri bu dönemin rahatlatma ortamında eserlerini verdi. 1946'da Sovyet yanlısı yazarların öncülüğünde toplanan, geniş katılımlı 1. İran Yazarlar Kongresi de bu dönemin önemli edebi hadiseleri arasındadır.

Yazar, toplumların bir devrim dalgasına gebe kaldığı sırada yaygınlaştığını söylediği tarihi romanın da bu karmaşık dönemdeki huzur ve güvenlik arayışı ortamında kendisine yeni alan açtığını savunur, Hüseyin Mestur'un

Safevi dönemine dair *Deh Nefer-i Kızılbaş* isimli birkaç ciltlik eseri bu dönemin en iyi tarihi romanı olarak göze çarpmaktadır. Keza Hidayet'in, geleneksel din adamı-tüccar sınıfını eleştirdiği *Hacı Ağa'sı*, yine bu dönemin etkili eleştirel toplumsal roman örneği olarak sivrilir. Bozorg Alevi öncülüğündeki hapisane ve eylem edebiyatının yanısıra, sosyalist gerçekçi sanata tepki mahiyetindeki *Horus-i Cengi* (Savaş Horozu) Deneği çevresinin gerçeküstücü eğilimleri de dönemin önemli akımlarıdır. Alevi'nin *Çeşmhayeş* (Gözleri) romanı, Hidayet'in *Kör Baykuş'u* gibi, İran'ın ilk gerçekçi ve nitelikli romanları arasına yerleştirilir.

1953–1961 dönemi ise milliyetçi eğilimli Başbakan Musaddık'ın ABD-İngiltere komplosuyla devrilmesini takip eden, hak ve özgürlükler alanında ciddi bir yenilgi ve kaçış dönemidir. O dönemde yeni yeni yaygınlaşan sinema ve TV filmleriyle rekabet halindeki gazete ve dergi tefrikaları varlığını sürdürür, ancak yaygın yenilgi ortamı, aydınları yeniden aşk ve tarihi macera girdabına sürükler. Dönemin dikkat çeken bir nesir konusu, 1953 darbesi sırasında etkin rol oynayan cahil kitlelerin övgüsüne özel önem verilmesidir. Sansür ortamı, edebi yaratıcılığı sınırlar ve daha 'emin' görülen yabancı eserlerin çevirisine yöneliş artar. Diğer taraftan, ayaklar altına düşen aydın onuru, öykü yazımında kendine teselli arar ve gerçek hayat-taki yenilgi öykü dünyasının kahramanlarıyla telafi edilmeye çalışılır; Al-i Ahmed'in *Okul Müdürü* öyküsü bu dönemin simgelerindendir. Eserleri Türkçeye de çevrilen Gulamhüseyn Saidi'nin öyküleri sanal gerçekçilik akımının başarılı örnekleri olarak görülür. Toplumsal efsanelere ve mitolojik öykülere kaçış, ölüm düşüncesi, boşunalık-hiçlik, dervişlik ve zühde övgü, lezzetçilik, çocukluk öykülerine sığınma, bölge ve köy öykülerinin popülerlik kazanması, bu yenilgi döneminin kendine aradığı sığınaklar olarak edebiyata hâkim olur.

1961–1978 dönemi ise İran'da orta sınıfın geliştiği, toprak reformuyla geleneksel ilişki ağlarının zorlandığı, artan petrol gelirleriyle şehirleşmenin ivme kazandığı ve toplumsal bilincin arttığı yıllardır. Bu dönem, daha önceki İranlı aydınlarda görülen Batı'ya hayranlık ve dünya-vatancı eğilimlerin sorgulandığı ve anti-emperyalizmle şekillenen 'itiraz' çağı olarak da nitelendirilir. Kitap, Ali Şeriatî ve Al-i Ahmed'in eleştirel yaklaşımlarının gölgesinde şekillenen bu önemli devrede ortaya çıkan eserleri, nicelik ve nitelik bakımından, çağdaş edebiyat tarihinde önemli bir sıçrama olarak değerlendirir. Simin Danişver ve Guli Terakki gibi öncü kadın yazarların

yanısıra, Sadık Çubek, Huşeng Gulşiri, Mahmud Devletabadi ve G. Saidi bu dönemin en önemli roman ve öykü yazarları olarak ön plana çıkar. Bu yıllar ayrıca, dünya edebiyatının çağdaş klasikleriyle beraber, Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'inin de Farsça'ya çevrildiği ve bazı yazarlarca emsal alındığı dönemdir.

Bu dönemin ayırddedici bir diğer özelliği ise, yazar ve aydınların otoriter Şah yönetimine karşı önceki dönemlerden farklı olarak seslerini yükseltmeleri ve sanatın toplumsal yönünü daha yoğun şekilde vurgulamalarıdır. Bu bağlamda 1970'lerde yazılan eserlerin ve dönemin yazarlarının 1979 Devrimi'ne giden yoldaki öncü rolleri kitapta vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, ülkede hiçbir dönemde 1978 yılındaki kadar fazla kitabın basılmamış olması da not edilmesi gereken oldukça önemli bir tespittir. Öte yandan, edebiyatın toplumu şekillendirici rolünden yönetim de faydalanmayı bilmiş, bilhassa 1970'lerin başında Şahlık idaresince eski Aryan ihtişamına yapılan abartılı vurgu ve emperyal geçmişin yüceltilmesi, tarihi roman alanında kendisine önemli zemin bulmuştur. Ayrıca, 1960'lardaki toprak reformu-batılılaşma eğilimleri köy ve taşra edebiyatını da geliştirmiş, bilhassa ülkenin kuzey ve güneyindeki toplumsal dokuyu işleyen eserler dönemin edebiyatına damgasını vurmuştur; Samed Behrengi, Devletabadi, G. Saidi, Dervişiyani bu alanda tanınmış yazarlar olarak göze çarpar. Hızlı şehirleşmenin bir yansıması olarak, işçi ve memurların hayatının işlendiği eserlerin varlığı da yine bu dönemin ayırddedici özellikleri arasında yer almaktadır.

1960'larda İran edebiyatının gösterdiği gelişim karşısında, geleneksel öykü formlarından kaçmak için ortaya konan modernist öykücülük ise, içe dönük olarak insanın zihin dünyası ve konumunu yeniden sorgulamayı esas tutar. Sadık Hidayet'in eserlerinin çok büyük etkisi altındaki bu öykücüler Cong-i İsfahani dergisi çevresinde somutlaşmış olup, Huşeng Gulşiri'de yepyeni bir üsluba ulaşmış ve her türlü toplumsal ve geleneksel form-biçime eleştirel yaklaşımda kendini göstermiştir.

Sonuç olarak, Hasan Mir Abidini'nin siyasi ve toplumsal düzlemdeki temel belirleyici gelişmeler üzerinden, İran edebiyatının son yüzyılını tahlil eden bu kapsamlı çalışması; tarihsel sınıflandırma, sosyo-politik tahlil perspektifi ve yazar-eser incelemeleri bakımından nitelikli bir panoramik bakış sunmaktadır. Keza, Türkiye'de pek bilinmemekle birlikte İran edebiyatı açısından önemli kilometre taşları olarak nitelendirilebilecek; Tehran-i

Mehuf (Kazimi), Ziba (Hicazi), K r Baykuş (Hidayet), Deh Nefer-i Kızılbash (Mestur), Sevuşun (Danişver), Hemsayeha (Ahmed Mahmud), Tengsir (Çubek), Dayıcan Napolyon (Pezişkzad), Şazde İhticab (Gülşiri) gibi önemli eser ve yazarlarla ilgili oldukça ayrıntılı edebi-kültürel değerlendirmeleri de içermektedir.

Bununla birlikte, kitabın piyasada satışıının tükenmesi de gözönünde bulunduurularak, ilk basımda yer verilmeyen 1979 sonrasını da kapsayacak şekilde her bir cildinin yeniden tercüme ve basımının yapılması, Türk kültür ve edebi hayatı açısından önemli bir boşluğu dolduracaktır.